

КОНСТАНТИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ПОЛІТИЦІ

У статті розглядається система онтологічних констант мультикультуралізму в процесі міжкультурних відносин, здійснюється аналіз впровадження мультикультуралізму як принципу культурної політики, здійснюється спроба визначення значення мультикультуралізму в політичному процесі та соціальному дискурсі.

Ключові слова: поняття, смислові значення концепту, ідея, формотворчі константи мультикультуралізму, система міжкультурних відносин.

Дослідження розвитку політичної думки є намаганням реконструювати історію змісту певних понять, що мають онтологічне значення в соціально-політичних процесах. Завдання полягає не в тому, щоб дійти до однозначного визначення поняття, а в тому, щоб виявити численні смислові значення концепту, який виражається безліччю авторських понятійних визначень в залежності від контекстів, в яких ці поняття задіяні. Ряд концептів (свобода, рівність, справедливість, громадянськість та ін.) демонструють значну кількість понятійних визначень, які іноді протилежні один одному, а від того являють науково-теоретичну проблему, ускладнюють політичні процеси. Втім, існування безлічі понять демонструє діалогічність соціально-політичної системи, де відбувається постійне сенсотворення, здійснюється соціальна комунікація з метою винайдення констант в понятійних тлумаченнях та наближення до концептуального ядра — ідеї, яку виражають «загальнозрозумілі концепти»: свобода, рівність, ін.

Серед концептів сучасної політичної рефлексії слід назвати і «мультикультуралізм». Його теоретико-методологічний аналіз демонструє численність смислових шарів та їхню принципову різноплановість в залежності від контексту. Через це мультикультуралізм постає найгострішою тематикою наукових досліджень, про що свідчать дослідження багатьох зарубіжних та російських вчених таких як Б. Баррі, С. Бенхабіб, В. Галецький, С. Жижек, В. Іноземцев, Б. Кагарлицький, У. Кимличка, Ч. Кукатас,

А. Куропятник, В. Малахов, Є. Паїн, М. Тлостанова, Д. Ролз, В. Тишков, Ч. Тейлор, Ю. Хабермас та ін.; а також українських вчених, таких як В. Горбатенко, Л. Горбунова, С. Дрожжина, І. Кресіна, Т. Кулікова, Я. Лебедева, О. Майборода, С. Остапенко, І. Предборська, С. Римаренко, М. Степко, ін.

Незважаючи на різноглумачення, за визначенням Л.С. Горбунової, поняття «мультикультуралізм є інтенцією до рівноправ'я різних культур на противагу моделі гегемонії одної культури» [2, с. 221]. Це є першою константою, однією з тих, які визначають форму (здатну до метаморфізму, до поновлення, гібридизації) мультикультуралізму як системи відносин між культурами. Згідно з першою константою в системі мультикультуралізму культури рівноправні і не сплавляються в «одному казані» в уніфіковану гомогенну культуру, а перемішуються як в «мисці із салатом», вступаючи в кроскультурний діалог, зберігаючи історико-культурні особливості (за концепцію «культурного плюралізму» Х. Коллена, 1915 р.) [8, с. 64].

Як відомо, американська держава, опікуючись проблемою збереження колективної цілісності, між моделлю суспільства — «плавильного казана» та моделлю суспільства — «салату», обрала середній варіант: модель суспільства — «томатний суп», де здійснюється «політика адаптації», зберігаються елементи культурної асиміляції [8, с. 65]. Приклад США — це намагання синтезувати ідею мультикультуралізму та національно-державного інтересу.

Метою статті є визначення констант мультикультуралізму як системи міжкультурних відносин. **Завданнями** є аналіз втілення мультикультуралізму як принципу культурної політики, визначення змістоутворюючих проявів мультикультуралізму в політичному процесі.

Проблема постає у встановленні логічності застосування мультикультуралізму як системи міжкультурних відносин силою державного втручання. «Самодостатнє» («здорове») національно-політичне утворення — держава не може самостійно відмовитися від намагання контролювати обсяги культурних прав іногородців та іновірців, і здійснюючи політичне визнання мультикультуралізму, або «відчуває» державну «слабкість» (має проблеми демографічні, етнополітичні), або здійснює культурну маніпуляцію поняттями (мультикультуралізмом називає політику надетнічної асиміляції, культурної інтеграції).

Аналізуючи історію запровадження мультикультуралізму як політичного принципу, можна знайти в цих суспільствах етнокультурні, етнорелігійні, етносоціальні проблеми (це стосується

Канади, Швейцарії, Великобританії та інших країн другої половини ХХ ст.), з метою вирішення яких уряди вимушені були запровадити мультикультуралізм як принцип стабілізації міжкультурних відносин.

Популяризація терміна призвела до абсолютизації його позитивних рис, до певного отождолення з поняттям «стабільність», до намагання запровадити його в ціннісні принципи державної політики. Вже з кінця ХХ ст. внаслідок реверсивної дії мультикультуралізму, що проявилася у практиці «зворотної дискримінації» та «інституціалізації відмінностей» призвели не до очікуваного мирного співіснування культур, а до загострення відносин між культурними групами. Вироблений «під замовлення» еліт і спущений до мас рішенням «зверху», мультикультуралізм став «іншою крайністю фашизму» — таку точку зору представляють дослідники з американського Інституту ім. Айн Ренд — М. Берлінер і Г. Халл, які стверджують, що прихильники «різноманітності» та «мультикультуралізму» бачать світ через кольорові лінзи і розділяють людей за ознакою раси і статі, втілюючи в життя принципи справжнього расизму» [10]. Вчені констатують: «раса для мультикультуралізму — детермінанта мислення і ідентичності в цілому, зводить нездоланну прірву між людьми, які нібито не мають нічого спільного, крім кровних уз» [10].

Через це мультикультуралізм як стратегія, спрямована на регулювання культурної багатоманітності в умовах глобалізаційних процесів, зростаючої полі культурності, оголошена неефективною. Досить згадати висловлювання канцлера ФРН А. Меркель, експрезидента Франції Н. Саркозі, колишнього прем'єр-міністра Іспанії Х. Аснара, прем'єр-міністра Великобританії Д. Камерона і віцепрем'єра Нідерландів М. Верхаген про те, що мультикультуралізм вичерпав себе. Стурбовані «пасивною толерантністю», керівники ЄС закликають воскресити «м'язи лібералізму» [8, с. 67].

Ідея мультикультуралізму втрачає прихильників і в середовищі місцевого населення Швейцарії, Данії, Австрії, Бельгії, Нідерландів, Італії, де спостерігається підйом консервативних політичних рухів, а риторика щодо співіснування культур змінюється закликами до «жорсткої інтеграції» мігрантів в європейське співтовариство на умовах компромісу: з дотриманням їхніх громадянських прав в тому обсязі, в якому вони не вступають в протиріччя з національними інтересами та культурними традиціями приймаючих держав. Європейські держави, які підтримали ідею інтеграції, ліквідації суверенітетів в ім'я захисту загальнолюдських прав опинилися перед проблемою збереження національного цілого. Геополітика (інтереси Цілого) увійшла в конфлікт з гуманістичною ідеологією (права

людини), а тому виникла необхідність маніпулювання потоками та обсягами соціокультурних впливів. Елементи політики ізоляціонізму у Франції засвідчив прийнятий в 1993 р. Закон Ш. Паскуа, спрямований на позбавлення іноземців права на постійне перебування у Франції — на досягнення «нульової імміграції». Ця політика знайшла продовження в законі 1998 р. Е. Гігу про громадянство і Ж.-П. Шевенмана про імміграцію, які відновлювали право на притулок і можливість отримання громадянства за «принципом ґрунту»). Але обмеження прийому іноземних робітників аж до закриття кордонів — одна з цілей популярного сьогодні «Національного фронту Франції» та його лідера Ж.-М. Ле Пена, що свідчить про зростання ксенофобії, про невіршеність проблеми адаптації та інтеграції мігрантів.

Про зростання настроїв культурного ізоляціонізму і націонал-патріотизму свідчить популярність і зростаюче представництво подібних сил у парламентах Італії (коаліція С. Берлусконі «Вперед, Італія!» виступає за жорсткі заходи в імміграційній політиці); Австрії (ультраправі партії знайшли необхідну кількість прихильників, щоб бути представленими в ландтагах, парламенту Австрії і навіть в Європарламенті, виступаючи за обмеження прав іммігрантів, які становлять 15 % населення країни); Нідерландах (в 2010 р. з 150 місць в парламенті 26 посіла ультраправа «Партія Свободи», яка виступає за обмеження імміграції зі Сходу); Бельгії (партія «Влаамс блок» — нинішня «Влаамс Беланг» («Фламандський інтерес») Філіпа Девінтер, яка виступає за обмеження прав ісламських мігрантів, отримала підтримку 27 % населення Фландрії); Німеччини (протест німецького істеблішменту виражений в бестселері Т. Сарацина «Німеччина – самоліквідація», в якій автор стверджує, що «іммігранти знищують Німеччину»... «велика частина арабських і турецьких мігрантів не бажають і не можуть інтегруватися в німецьку культуру, і щоб уникнути загибелі нації, державі необхідно вжити термінових заходів, почавши з радикальної перебудови системи соцзабезпечення»; в Естонії, Латвії, Україні до ідеї культурного різноманіття при політиці ізоляціонізму ставляться як до «Троянського коня» в Європі, а до ідеї терпимості — як до «Ахіллесової п'яти Європи» (вислів Філіпа Девінтер).

З кінця ХХ ст. мультикультуралізм постає як «проблемна стратегія» [3, с. 11]. Це виражається в теоретичному обґрунтуванні необхідності враховувати гетерогенні елементи в межах ліберально-демократичної держави і пов'язане з узгодженням індивідуалізму, який є однією з цінностей західного культурного ландшафту, із

груповими відмінностями, що вимагають шанобливого ставлення й можливості відтворюватися через членів своєї групи.

Мова йде про баланс індивідуальних та групових інтересів в межах ліберально-демократичної держави. Отже, другою константою мультикультуралізму має виступати відсутність нав'язаних ззовні керівництва, узгодження, захисту чи опіки будь-якої культури. Ідея плюралізму вимагає високої культурної толерантності, природного консенсусу між носіями культур. Будь-які намагання зверхнього (державного) узгодження гетерогенності є таким, що «насилує гетерогенність» (Ж.-Ф. Ліотар) [3, с. 12].

Третьою константою мультикультурної системи має бути визнано право особистості вільно обирати межі культурного простору, сам простір культурного існування, право існувати на межі культур, відкриваючи потенціал власної культури, розвиваючи її. Отже, константою виступає не право культурної групи, а право особистості на здійснення визволення з полону певного культурного стандарту. Саме тут актуалізується концепція «номадології» Жюлія Дельоза та Фелікса Гваттарі, згідно з якою людина-номад, вивільнившись з ієрархічного простору, зорієнтована на подолання «одновимірності світу», на особистісну реалізацію в «детериторіалізованому просторі», прагне вивільнити власне мислення з будь-яких стандартів, «вона не вкорінюється локально, вона вкорінюється глобально, абсолютно належачи світу як недиференційованому» [1, с. 110]. Таке право вимагає визнання четвертої константи мультикультурної системи – обов'язку визнання права іншого на «іншість». Йдеться не про «надання» права носіям іншої культури, а про «визнання» такого права. Реалізується концепція канадського політичного філософа Чарльза Тейлора, представлена в есе «Політика визнання», де він трактує «справедливість» устрою суспільства як «забезпечення розгортання тих моральних і психологічних процесів, за допомогою яких людина набуває впевненості в силах, самоповаги і відчуття власної цінності та соціальної необхідності» [11, р. 75-106]. Ч. Тейлор першим заговорив про презумпцію рівного достоїнства (equal worth), — позицію і політику визнання, розуміючи під цим не тільки «офіційне визнання меншини в рамках держави, а й визнання прав цієї меншості, яке тягне рівноправне включення в соціальне, культурне та політичне життя країни, тобто повноцінне громадянство». З його точки зору, «потреба у визнанні — життєво необхідна, оскільки є одним з аспектів розвитку сучасного суб'єкта, що включає не тільки вимоги рівності, а й гарантії самовираження». Отже, «інтегрувати новоприбулих і боротися з дискримінацією можна, якщо суспільство

приймаючої країни переконане, що приплив іммігрантів — це благо, якщо населення вітає культурну різноманітність, оскільки вважає, що вона сприяє розвитку та розкриттю творчого потенціалу». Так, за Ч. Тейлором, виникає те, що може бути названо «ідеологією мультикультуралізму», «уявлення про те, що суспільство здатне вітати відмінності».

Стівен Рокфеллер проголошує мультикультуралізм моделлю існування майбутніх поколінь, підкреслюючи, що «політика визнання» може привести людство до свободи, рівності і демократії [12, р. 87]. С. Рокфеллер спільно з М. Горбачовим і М. Стронгом (голова і засновник Ради Землі) розробили Хартію Землі — міжнародну декларацію принципів і цінностей для створення стійкого глобального суспільства в XXI ст. Хартія Землі, що виникла як проект ООН, отримала офіційну підтримку більш 4800 організацій світу, національних урядів і міжнародних організацій [8]. У преамбулі документа, прийнятого в березні 2000 р. на зборах Комісії Хартії Землі в штабі ЮНЕСКО в Парижі зафіксовано, що «при величезній різноманітності культур і форм життя ми є єдиною світовою спільнотою із загальною долею» і «повинні об'єднатися і створити стійке глобальне суспільство, засноване на повазі до природи, прав людини, економічної справедливості і культури світу». Для підтримки мультикультуралізму в глобальних масштабах в шістнадцять принципів Хартії Землі увійшли «культура толерантності» і «особлива увага до прав корінних народів і різних меншин».

Установки емпатії і толерантності особистості формує білінгвізм як механізм мультикультурної соціалізації. Отже, п'ятою константою мультикультуралізму є система бі/мультилінгвізму як елемент мультикультуральної соціалізації, оскільки виступає формою права особистості на вибір мовної ідентичності. На початку XX ст. соціолог М.С. Трубецької, порівнюючи різноманіття мов з «райдужною мережею», ратував за збереження їхньої своєрідності, «бо саме у співіснуванні цих яскраво індивідуальних культурно-історичних одиниць і полягає основа єдності цілого» [6, с. 334]. А. Швейцер і Б. Нікольський визначають білінгвізм як «співіснування двох мов в рамках мовного колективу, що використовує ці мови в різних комунікативних сферах, в залежності від соціальної ситуації та інших параметрів комунікативного акту. Обидві мови, обслуговуючи колектив, утворюють єдину соціально-комунікативну систему і знаходяться у функціональній додатковості один до одного» [9, с. 111].

Бі/мультилінгвізм виступає заміщенням етнічних параметрів групової та індивідуальної ідентичності культурними (мовними)

підставами. Введення і забезпечення принципу рівних можливостей становить сутність мультикультурної перспективи розвитку поліетнічних товариств. Визнання рівного статусу культури (мови) на державному рівні є маніфестацією ідеї про те, що не існує більш домінуючого культурного центру чи панівної культури більшості [4, с. 57]. Така тактика була взята на озброєння в Канаді, коли терміни «франкоканадець» і «англоканадець» були замінені поняттями «франкофон» і «англофоб». При цьому «етнічний компонент» присутній, але в новій формі «самосегрегації» — коли партікультурний мультикультуралізм шукає зміст етнічного кордону як форми, в рамках якої можливе здійснення права на культурне та етнічне самовизначення. Він відтворює і диференціює культурні зразки, які втратили в суспільстві об'єктивне значення, але на суб'єктивному рівні не втратили привабливості.

Особливої уваги в сучасних мультикультурних системах отримує міжнародна проблема існування біполізму (біпатризму) як проблема балансу збереження права особистості на вибір громадянства та національних інтересів держав. Єдності поглядів на бі / мультипартизм з огляду на його складності не досягнуто. Серед існуючих підходів, перший — визнає біпатризм правовою аномалією; другий — передбачає терпиме ставлення до біпатризму (з 30-х рр. XX ст. поширюється в країнах Західної Європи); третій підхід допускає поширення біпатризму, включаючи договірне (характерний для Росії, Іспанії і інших країн). Біпатризм не можна визнати незаконним з точки зору сучасного міжнародного права, враховуючи неможливість його повсюдного усунення і те, що багато країн гарантують право на нього, використовуючи позитивні сторони біпатризму, в тому числі при прихованому формуванні та поповненні мобілізаційних ресурсів. Аналіз практики Німеччини, Іспанії, Італії, Канади, США і Франції показує, що реалізація мультикультуралізму як міграційного проекту тягне збільшення випадків множинного громадянства, при якому одна людина володіє декількома громадянствами, часто громадянствами інтеграційних структур, наприклад Європейського союзу. В документах ООН підкреслюється важливість біпатризму як одного з компонентів у регулюванні міграційних процесів [5]. Виходячи із зазначеного з урахуванням розвитку суспільних відносин і міжнародного права виправдано визнати застарілими концепції недопущення біпатризму та запровадити терпиме

ставлення до біпатризму в якості шостої константи мультикультурних систем.

Отже, мультикультуралізм як система міжкультурних відносин виформовується в умовах визнання суспільством таких констант:

1) Мультикультуралізм як поняття виражає інтенцію до рівноправ'я різних культур на противагу моделі гегемонії однієї культури; 2)

2) Мультикультуралізм — це відсутність нав'язаних ззовні керівництва, узгодження, захисту чи опіки будь-якої культури.

Поняття виражає ідеї плюралізму, що вимагає природної толерантності між носіями культур; 3)

3) Мультикультуралізм — це система реалізованого права особистості вільно обирати межі культурного простору, права особистості на здійснення визволення з полону певного культурного стандарту; 4)

Мультикультуралізм — це обов'язок визнання права на «іншість»;

4) Мультикультуралізм — це бі/мультилінгвізм як механізм мультикультурної соціалізації; 6)

5) Мультикультуралізм — це визнання застарілими концепції недопущення біпатризму та запровадження терпимого ставлення до біпатризму.

Мультикультуралізм виступає формою забезпечення необхідного сучасній економіці обміну капіталами, послугами, робочою силою між державами — учасниками взаємних економічних відносин. Політика розвинених держав з визнання мультикультуралізму і регулювання його складових дозволяє ставити питання про гарантування стандарту права соціальної системи на культурний плюралізм.

Література

1. Горбунова Л. С. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія / Л. С. Горбунова // Філософія освіти — 2010. — № 1–2 (9). — С. 103—112.
2. Горбунова Л. С. Мультикультуралізм як теоретична та практична проблема: орієнтири для освіти : круглий стіл в редакції журналу «Філософія освіти» / Людмила Горбунова, Ірина Предборська, Кетлін Джіл та ін. // Філософія освіти : наук. часопис. — 2009. — № 1–2 (8) — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. — С. 184—225.
3. Кулікова Т. М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соц. філософія і філософія історії» / Т. Кулікова. — Харків, 2006. — 20, [1] с.

4. Куропятник А. И. Мультикультурализм: идеология политика социальной стабильности подпитанных обществ / А. И. Куропятник // Социология и социальная антропология». — 2000 — Т. III. — № 2. — С. 53—66.
5. Международная миграция и развитие: доклад Генерального секретаря ООН на шестидесятой сессии Генеральной Ассамблеи ООН: док. ООН A/60/871. — Нью-Йорк : ООН, 2006. — 107 с.
6. Трубецкой Н. С. Вавилонская башня и смешение языков. История. Культура. Язык [Текст] / Н. С. Трубецкой. — М. : «Прогресс-Университет», 1995. — 334 с.
7. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон ; Пер. с англ. А. Башкирова. — М. : ООО «Издательство АСТ»: ООО «Гранзиткнига», 2004. — 635, [5] с. — (Philosophy).
8. Цатурян С. А. Мультикультурализм в США и Европе: политтехнологии в действии / С. А. Цатурян, Г. Ю. Филимонов // Политика и общество. — 2012. — № 2. — С. 62—71.
9. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику [Текст] / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. — М. : Высш. шк., 1978. — 111 с.
10. Berliner M. Diversity and Multiculturalism: The New Racism / Berliner M., Hull G. / Ayn Rand Institute [Электронный ресурс]. — Режим доступа : [http://www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=objectivism diversity](http://www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=objectivism%20diversity).
11. Taylor C. The Politics of Recognition [Amy Gutmann (ed.)] Multiculturalism and «The Politics of Recognition» / C. Taylor — Princeton: Princeton University Press, 1992.
12. Gutmann A. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition / A. Gutmann. — New Jersey : Princeton University Press, 1994.

В статье рассматривается система онтологических констант мультикультурализма в процессе межкультурных отношений, осуществляется анализ внедрения мультикультурализма как принципа культурной политики, делается попытка определения значения мультикультурализма в политическом процессе и социальном дискурсе.

Ключевые слова: *понятие, смысловые значения концепта, идея, формообразующие константы мультикультурализма, система межкультурных отношений.*

In this article is considered a system of ontological constants of multiculturalism in the process of intercultural relations, there is analyzed the implementation of multiculturalism as a principle of cultural policy, *there was made an attempt to determine the meaning of multiculturalism in the political process and social discourse.*

Key words: *term, meanings of the concept, idea, forming constants of multiculturalism, system of intercultural relations.*

Вовк Дмитро Олексійович — аспірант кафедри політичних наук
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського».

Рецензент: проф. Мізіна Л. Б.